

پیشینه پژوهش تاریخی

توسعه شهری

زیستگاه و زیستگاه

توسعه شهری و منطقه‌ای و توسعه منطقه‌ای و منطقه‌ای

توسعه شهری و منطقه‌ای و توسعه منطقه‌ای و منطقه‌ای

توسعه شهری و منطقه‌ای و توسعه منطقه‌ای و منطقه‌ای

توسعه شهری و منطقه‌ای و توسعه منطقه‌ای و منطقه‌ای

توسعه شهری و منطقه‌ای و توسعه منطقه‌ای و منطقه‌ای

توسعه شهری و منطقه‌ای و توسعه منطقه‌ای و منطقه‌ای

نیمرخ شهرهای کردنشین

(بخش نخست)

دانشگاه
کردستان

www.ketab.ir

نیمرخ شهرهای کردنشین

بخش نخست

تحقیق و تدوین:

هوشمند علیزاده، دانشیار گروه شهرسازی دانشگاه کردستان
کسری آشوری، کارشناسی ارشد شهرسازی دانشگاه کردستان
مدیر هنری و طراح جلد: کورش عنبری

ویراستار: ناهید یعقوبی

صفحه‌آرایی

ناشر: انتشارات دانشگاه کردستان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۷۰۲-۰۰-۳

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

همکاران

کیومرث ایراندوست، کیومرث حبیبی اکبر جمالی، خدر فرجی‌راد، جمشید مولودی، اصغر عابدینی، محمد ملکی، عاطفه احمدی، مهدی رازی‌پور، میتونندی علم‌سعیدی، معین ایام، سیامک حیدری، ناصح ولی‌پور

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

این کتاب نتیجه فعالیت‌های پژوهشی، پژوهشکده کردستان‌شناسی است.

دانشگاه
کردستان
انتشارات

سنندج، بلوار پاسداران، دانشگاه کردستان

تلفن: ۰۸۷-۳۳۶۶۴۶۰۰-۸

کد پستی: ۶۶۱۷۷-۱۵۱۷۵

سرشناسه:	علیزاده، هوشمند، ۱۳۴۶
عنوان و نام پدیدآور:	نیمرخ شهرهای کردنشین/تحقیق و تدوین هوشمند علیزاده، کسری آشوری
مشخصات نشر:	سنندج، دانشگاه کردستان، انتشارات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری:	۲۷۸ ص. مصور.
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۶۷۰۲-۰۰-۳
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
موضوع:	کردان--ایران-وضع اجتماعی--تاریخ--کردستان--عمران شهری--کرمانشاه--آذربایجان غربی
موضوع:	--(Urban -- Community development -- Social conditions -- History -- Kurds-- Iran
شناسه افزوده:	Azerbaijan, West -- Kurdistan (province) kermanshah
شناسه افزوده:	آشوری، کسری، ۱۳۷۰
شناسه افزوده:	دانشگاه کردستان
رده بندی کنگره:	DSR72 / ک۴ ع۸ ۱۳۹۸
رده بندی دیویی:	۹۵۵ / ۹۸۴
شماره کتابشناسی ملی:	۵۶۴۰۱۶۶

پیش‌گفتار

در مطالعات مرتبط با شهرهای کشور به سکونتگاه‌های مناطق مرکزی ایران بیشترین توجه شده و در مطالعات موردی مرتبط با غرب کشور نیز به صورت عمده به مفهومی تحت عنوان شهرهای گردنشین پرداخته نشده است. این خلاء مطالعاتی و پیش‌زمینه تاریخی طولانی قرارگیری شهرهای گردنشین در امتداد بستر جغرافیایی رشته کوه‌های زاگرس، به عنوان حایلی بین دانش فلسفی شرق و غرب، انگیزه اصلی انجام تحقیقی با عنوان دانشنامه شهرهای گردنشین با تأکید بر سه شاخه اصلی: تربیت دانشین کرماتشاه، سنندج و ایلام در پژوهشکده گردستان‌شناسی را شکل داده است. در طول انجام تحقیق مدد، به دلیل گستردن دامنه آن و به منظور پوشش اکثر شهرهای بزرگ گردنشین و هم چنین غنای محتوایی مفهوم نیز، شهرهای «گرفته از نشریه بین‌المللی Cities» نسبت به مفهوم دانشنامه از دیدگاه برنامه‌ریزی و طراحی شهری، بر آن شدیم که ادامه تحقیق در چارچوب مفهوم «نیمرخ شهر» ادامه پیدا کند. به این دلیل ادامه پژوهش با دعوت از پژوهشگران علاقمند و به صورت فیلد، بی‌جدا برای بخش اول کتاب با شمول شهرهای سقز، بیجار، بوکان، بانه، مریوان و مهاباد برنامه‌ریزی و انجام شد.

با توجه به رویکرد حاکم بر مفهوم نیمرخ شهر، در هر کدام از فصل‌های کتاب به فراخور علاقه و دستاوردهای تحقیقی نویسنده یا نویسندگان بر شهر مورد مطالعه و میزان دسترسی به «مابین»ات، سعی بر آن شده که ویژگی‌های جغرافیایی، تاریخ شهر، دگرگونی‌های جمعیتی، اقتصاد شهر، توسعه و تحول فضای شهری، چالش‌های شهری (به ویژه سیاست‌های جاری و مدیریت شهری) و در نهایت چشم‌انداز توسعه شهر مورد بررسی قرار گیرد. در تدوین محتوای این عناوین، علاوه بر توصیف سیر تاریخی و شرایط موجود هر موضوع، در جمع‌بندی آن‌ها به سنجش نگرشی انتقادی بر سیاست‌ها و برنامه‌های تأثیرگذار بر شرایط حاصل شده مورد توجه قرار گیرد.

هدف بنیادی دیگر که در تدوین این کتاب مؤثر بود اهمیت مفهوم شهرهای گردنشین در مطالعات شهرهای ایرانی و ایجاد رغبت بیشتر در این زمینه و آرایه اطلاعات به روز از شهرهای مورد مطالعه برای دانشجویان و پژوهشگران است. این مجموعه بستری اولیه برای محققین از نظر شناخت وضعیت شهرهای مورد مطالعه در ابعاد مکانی- اجتماعی در زمان تهیه آن فراهم آورده و با توجه به رویکرد انتقادی حاکم بر آن، می‌تواند منجر به شکل‌گیری محورهای جدید پژوهشی در راستای موضوعات مورد مطالعه شود. هم چنین محتوای کتاب می‌تواند مورد استفاده دانشجویان رشته‌های شهرسازی، برنامه‌ریزی و طراحی شهری، معماری، جغرافیا، اقتصاد، جامعه‌شناسی، تاریخ و سایر رشته‌های حوزه علوم انسانی و اجتماعی قرار گیرد.

هر تحقیقی با مشکلات خاصی در دستیابی به اهداف خود مواجه است. این تحقیق نیز از این قاعده خارج نیست و در طول انجام آن علاوه بر تغییر رویکرد حاصل شده و گسترش دامنه مکانی شهرهای مورد مطالعه، با مشکلاتی از جمله مواردی که ذکر می شود، همراه بود.

با توجه به اینکه تحقیق مذکور و کتاب حاصل از آن با مشارکت نویسندگان مختلف پدید آمده و هر کدام از شهرهای گردنشین مورد مطالعه نیز از شرایط تاریخی، جغرافیایی، اقتصادی و توسعه شهری متفاوتی برخوردار بوده اند و میزان وجود آمار و اطلاعات و دسترسی به آن ها برای همه شهرها یکسان نیست، در عمل یکدستی و همسانی محتوایی چارچوب نیمرخ شهرهای مورد مطالعه را با مشکل مواجه کرد و در این راستا سعی شده که این موضوع به صورت نسبی در کلیت کتاب جاری باشد. در بحث تاریخ شهر نیز اغلب مطالعات خاصی برای تعدادی از شهرهای مورد مطالعه در دسترس نیست. محتوای این بخش در تعدادی از شهرها عمق نگری لازم را نداشته و سیر شکل گیری و تحول شهر با مستندات کافی متنی و تصویری به انجام نرسید. همین مسأله می تواند انگیزه ای برای تحقیقات تاریخی بیشتر برای این شهرها و سایر شهرهای گردنشین باشد.

در پایان، از نویسندگان و همکاران پژوهشگر گران استان شناسی به ویژه آقایان دکتر امید قادرزاده، دکتر نوید نقشبندی، مرتضی وزجمن آرا، دانشجوین (خانم ها الهام میرزایی، مریم اکبری و آقای ناصح ولی پور)، شخصیت های علمی و رسانه ای که در راستای گردآوری و پردازش اطلاعات الهام بخش و یاری رسان ما بودند، به ویژه جناب آقای دکتر سعید خضری، مسئول نشر و انتشارات و سرگزارای دارم. همچنین از خانم ناهید یعقوبی هرزندی که متن کتاب را به لحاظ ادبی ویراسته کردن، سیاست دارم، مسکریژه خود را، انتشار آقای کورش عنبری که طراحی و آماده سازی کتاب را برای چاپ بر عهده داشتند.

امید است که کتاب مذکور بتواند بستری را برای مطالعات بیشتر و ساخت شهرهای گردنشین از نظر نقاط مشترک و تفاوت ها و چالش های رو در روی آن ها در دوره معاصر و آینده بگشاید.

هوشمند علیزاده

کسری آشوری

تابستان ۱۳۹۸

فهرست

فصل ۱: مقدمه	۱
۱-۱- مقدمه	۱
۲-۱- منابع	۹
فصل ۲: تبیین مفهوم شهرگردشگری	۱۱
۱-۲- مقدمه	۱۱
۲-۲- دوره‌ی پیش از اسلام	۱۲
۳-۲- دوره‌ی اسلامی	۱۵
۴-۲- دوره‌ی صفویه	۱۷
۵-۲- نمونه‌ای از شهرگردشگری	۱۸
۶-۲- نتیجه‌گیری	۲۳
۷-۲- منابع	۲۴
فصل ۳: نیمرخ شهر کرمانشاه	۲۷
۱-۳- مقدمه	۲۷
۲-۳- موقعیت جغرافیایی	۲۷
۳-۳- تاریخ شهر	۲۹
۴-۳- دگرگونی‌های جمعیتی	۳۲
۵-۳- اقتصاد شهر	۳۳

۳۵..... ۳-۶- توسعه و تحول فضای شهری

۴۲..... ۳-۷- چالش‌های شهری

۴۲..... ۳-۷-۱- اسکان غیررسمی

۴۴..... ۳-۷-۲- ترافیک

۴۵..... ۳-۷-۳- آلودگی هوا

۴۷..... ۳-۷-۴- بافت فرسوده

۴۷..... ۳-۷-۵- مدیریت شهری

۴۸..... ۳-۸- نتیجه‌گیری

۴۹..... ۳-۹- منابع

فصل ۴: نیمرخ شهر سمنج ۵۱

۵۱..... ۴-۱- مقدمه

۵۲..... ۴-۲- موقعیت جغرافیایی

۵۶..... ۴-۳- تاریخ شهر

۵۶..... ۴-۳-۱- وجه تسمیه‌ی شهر

۵۶..... ۴-۳-۲- سیر تاریخی شکل‌گیری شهر سمنج

۵۸..... ۴-۳-۳- دوره‌ی شهر دژها

۶۵..... ۴-۳-۴- شکل‌گیری شهر سمنج / سمنج

۷۲..... ۴-۴- تحولات جمعیتی

۷۴..... ۴-۵- اقتصاد شهر

۷۵..... ۴-۶- توسعه و تحول فضای شهری

۷۹..... ۴-۷- تقسیمات شهری و گونه‌های فضایی-کالبدی شهر

۸۴..... ۴-۸- مشکلات شهری

۸۴..... ۴-۸-۱- اسکان غیررسمی

۸۶..... ۴-۸-۲- ترافیک

۸۸.....	۴-۸-۳- آلودگی هوا.....
۸۹.....	۴-۸-۴- مدیریت شهری.....
۹۰.....	۴-۹- نتیجه‌گیری.....
۹۲.....	۴-۱۰- منابع.....
۹۵.....	فصل ۵: نیمرخ شهر ایلام
۹۵.....	۵-۱- مقدمه.....
۹۶.....	۵-۲- خصوصیات جغرافیایی.....
۹۸.....	۵-۳- تاریخ منطقه و شهر.....
۱۰۱.....	۵-۴- ایلام، قرینیتی، سویس، های متنوع.....
۱۰۲.....	۵-۵- تحولات جمعیتی مهاجر.....
۱۰۴.....	۵-۶- اقتصاد شهر.....
۱۰۶.....	۵-۷- مراحل توسعه‌ی شهر.....
۱۱۲.....	۵-۸- مشکلات شهری.....
۱۱۲.....	۵-۸-۱- گرد و غبار.....
۱۱۳.....	۵-۸-۲- بافت‌های ناکارآمد شهری.....
۱۱۵.....	۵-۸-۳- مدیریت شهری.....
۱۱۶.....	۵-۸-۴- حمل و نقل و ترافیک.....
۱۱۷.....	۵-۹- نتیجه‌گیری.....
۱۱۹.....	۵-۱۰- منابع.....
۱۲۳.....	فصل ۶: نیمرخ شهر سقز
۱۲۳.....	۶-۱- مقدمه.....
۱۲۳.....	۶-۲- موقعیت جغرافیایی سقز.....
۱۲۴.....	۶-۳- تاریخچه‌ی شهر.....
۱۲۷.....	۶-۴- تحولات جمعیتی شهر.....

۱۲۸.....	۵-۶- اقتصاد شهر
۱۲۹.....	۶-۶- توسعه و تحول فضایی شهر
۱۳۴.....	۶-۷- مشکلات شهری
۱۳۴.....	۶-۷-۱- اسکان غیررسمی
۱۳۶.....	۶-۷-۲- بافت‌های فرسوده‌ی شهر سقز
۱۳۹.....	۶-۷-۳- مدیریت شهری
۱۴۰.....	۶-۸- نتیجه‌گیری
۱۴۱.....	۶-۹- منابع
۱۴۳.....	فصل ۷: نیمرخ شهر میروان
۱۴۳.....	۷-۱- مقدمه
۱۴۴.....	۷-۲- موقعیت جغرافیایی شهر
۱۴۵.....	۷-۳- تاریخ شهر
۱۴۸.....	۷-۴- تحولات جمعیتی
۱۵۰.....	۷-۵- اقتصاد شهر
۱۵۱.....	۷-۶- توسعه و تحول فضای شهری
۱۵۴.....	۷-۷- مشکلات شهری
۱۵۴.....	۷-۷-۱- بافت ناکارآمد و اسکان غیررسمی
۱۵۶.....	۷-۷-۳- مسکن
۱۵۷.....	۷-۷-۴- مخاطرات زیست‌محیطی در حوزه‌ی دریاچه‌ی زریبار
۱۵۸.....	۷-۷-۵- اقتصاد غیررسمی
۱۵۹.....	۷-۸- نتیجه‌گیری
۱۶۱.....	۷-۹- منابع
۱۶۳.....	فصل ۸: نیمرخ شهر بانه
۱۶۳.....	۸-۱- مقدمه

۱۶۴	۲-۸- جغرافیا و ویژگی‌های طبیعی
۱۶۷	۳-۸- تحولات جمعیتی و ویژگی‌های اجتماعی
۱۶۹	۴-۸- تاریخ و فرهنگ
۱۷۱	۵-۸- اقتصاد شهر
۱۷۵	۶-۸- توسعه و تحول فضای شهری
۱۷۹	۷-۸- چالش‌های شهری
۱۷۹	۱-۷-۸- اسکان غیررسمی
۱۸۱	۲-۷-۸- نت سوده
۱۸۲	۳-۷-۸- مبود خدمات و زیرساخت‌های اصلی شهری
۱۸۴	۸-۸- چشم‌انداز توسعه شهری
۱۸۵	۹-۸- نتیجه‌گیری
۱۸۷	۱۰-۸- منابع
۱۸۹	فصل ۹: نیم‌رخ شهر بوکان
۱۸۹	۱-۹- مقدمه
۱۹۰	۲-۹- موقعیت جغرافیایی
۱۹۲	۳-۹- وجه تسمیه و تاریخ شهر
۱۹۲	۱-۳-۹- وجه تسمیه
۱۹۳	۲-۳-۹- تاریخ شهر
۱۹۵	۴-۹- جمعیت شهر
۱۹۶	۵-۹- ساختار اقتصادی شهر
۱۹۷	۶-۹- جایگاه منطقه‌ای شهر بوکان
۱۹۷	۷-۹- ساختار کالبدی-فضایی شهر
۲۰۱	۸-۹- مسئله‌ی مدیریت شهری در بوکان
۲۰۱	۱-۸-۹- تفرق و چندپارگی عناصر تأثیرگذار در اداره‌ی شهر بوکان

۲۰۲.....	۲-۸-۹- ظرفیت نهادی پایین نظام اداری شهر بوکان
۲۰۲.....	۳-۸-۹- بی‌ثباتی در نظام مدیریت شهری بوکان
۲۰۳.....	۹-۹- سیاست‌های جاری توسعه، مسائل و مشکلات و چشم‌انداز توسعه‌ی شهری بوکان
۲۰۳.....	۱-۹-۹- سیاست‌های جاری توسعه‌ی شهری بوکان
۲۰۳.....	۲-۹-۹- مسائل و مشکلات
۲۰۶.....	۳-۹-۹- چشم‌انداز توسعه‌ی شهری
۲۰۷.....	۱۰-۹- نتیجه‌گیری
۲۰۸.....	۱۱-۹- منابع
۲۰۹.....	فصل ۱۰: نیمرخ شهر بیجار
۲۰۹.....	۱-۱۰- مقدمه
۲۰۹.....	۲-۱۰- موقعیت جغرافیایی شهر
۲۱۱.....	۳-۱۰- بیجار از دریچه‌ی تاریخ
۲۱۱.....	۱-۳-۱۰- وجه‌تسمیه
۲۱۱.....	۲-۳-۱۰- جایگاه تاریخی شهر
۲۱۵.....	۴-۱۰- تحولات جمعیتی
۲۱۸.....	۵-۱۰- اقتصاد شهر
۲۱۹.....	۶-۱۰- توسعه‌ی تاریخی و ویژگی‌های سازمان کالبدی-فضایی
۲۲۲.....	۱-۶-۱۰- چالش‌های کالبدی-فضایی
۲۲۶.....	۷-۱۰- مدیریت شهری
۲۲۶.....	۱-۷-۱۰- تحولات مدیریت شهری بیجار
۲۲۸.....	۲-۷-۱۰- چالش‌های مدیریت شهری بیجار
۲۳۱.....	۸-۱۰- چالش‌های توسعه‌ی شهری
۲۳۲.....	۹-۱۰- نتیجه‌گیری
۲۳۴.....	۱۰-۱۰- منابع

فصل ۱۱: نیمرخ شهر مهاباد ۲۳۷

۱-۱۱- مقدمه ۲۳۷

۲-۱۱- موقعیت شهر مهاباد ۲۳۷

۳-۱۱- تاریخ شهر مهاباد ۲۳۹

۱-۳-۱۱- مهاباد در دوره ی پارینه سنگی ۲۳۹

۲-۳-۱۱- مهاباد در دوره ی صفویه ۲۴۰

۳-۳-۱۱- مهاباد در دوره ی قاجاریه ۲۴۲

۴-۳-۱۱- مهاباد در دوران جنگ جهانی ۲۴۲

۵-۳-۱۱- سال سیل ۲۴۵

۴-۱۱- تحولات جمعیتی ۲۴۶

۵-۱۱- اقتصاد شهر ۲۴۸

۱-۵-۱۱- اوضاع کمی اقتصادی شهر ۲۴۸

۶-۱۱- تحولات کالبدی- فضایی در شهر مهاباد ۲۴۹

۷-۱۱- مشکلات شهری ۲۵۲

۱-۷-۱۱- سکونتگاه های ناکارآمد ۲۵۲

۲-۷-۱۱- مدیریت شهری ۲۵۴

۸-۱۱- نتیجه گیری ۲۵۷

۹-۱۱- منابع ۲۵۹

واژه یاب ۲۶۱